

ВИДИ РИЗИКІВ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ

Постановка проблеми. Поняття ризик охоплює практично всю діяльність комерційного банку. Відповідно існує і багато ризиків, що виникають в роботі банку. Тому класифікація ризиків це досить складна проблема. Одним із найбільш цікавих та суперечливих критеріїв є класифікація ризиків за їх видами або за категоріями, як це пропонує Національний банк України.

Серед іноземних дослідників банківського ризику найбільший інтерес викликають праці К.Д. Кемпбелла, Д. МакНотона, К.Дж. Барлтропа, Е.Дж. Долана. Можна також виділити праці вітчизняних дослідників системи банківських ризиків, зокрема В.В. Вітлінського, В.М. Кочеткова, Ф.Ф. Бутинця, А.М. Герасимовича, М.Р. Ковбасюк, О.В. Пернарівського.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні практично в кожній книзі, присвяченій питанням ризику, наводиться один з варіантів класифікації ризиків. Зокрема, у науковій та фаховій економічній літературі виділяють такі ризики: кредитний, валютний, процентний, законодавчий, технологічний, інфляційний, ліквідності, операційний, ризик щодо країни, інвестиційний, репутації, зловживань, ринковий, платоспроможності, політичний, трансфертний, недоодержання прибутку, стратегічний, бухгалтерський, криміногенний, неплатоспроможності, інноваційний, депозитний, податковий, зниження фінансової стійкості та ін. Окремо класифікуються інвестиційні ризики, ризики на ринку нерухомості, ризики на ринку цінних паперів та ін.

Формулювання цілей статті. В даній статті ми поставили перед собою завдання провести аналіз методологічних підходів до розподілу банківських ризиків за видами, порівняти визначення окремих видів ризиків та удосконалити їх класифікацію.

Виклад основного матеріалу. Одним з найбільш авторитетних підходів до класифікації банківських ризиків ми вважаємо класифікацію Базельського комітету з банківського нагляду (*Basle Committee on Banking Supervision*), що відображає цілі забезпечення стабільності фінансових ринків за рахунок відповідності величини капіталу ризикам, що приймаються учасниками ринків. Проблематика та методологія ризиків, притаманні банкам та банківським організаціям, розроблені за кордоном достатньо широко. Такими, що найбільш повно класифікують ризики, є “Основні положення з управління ризиками деривативів” (*Risk Management Guidelines for Derivatives*)[4].

Ці положення відображають стандартні підходи західних практиків і до певної міри є підсумком еволюції світової дослідницької думки. В них виділені такі види ризиків:

- кредитний ризик (*credit risk*), який визначається як ризик того, що контрагент не буде здійснювати виплати за своїми зобов'язаннями;

- ринковий ризик (*market risk*), включаючи валютний, фондовий та відсотковий (в ряді випадків виділяються окремо), який визначається як ризик для фінансового стану підприємства, що виникає внаслідок негативних змін в рівнях чи мінливості ринкових цін;
- ризик втрати ліквідності (*liquidity risk*), який включає ризик, пов'язаний із ліквідністю специфічних ринкових продуктів та ризик загального неплатежу;
- ризик операцій (*operations risk*), який визначається як ризик того, що недоліки інформаційних систем чи внутрішнього контролю призведуть до непередбачуваних втрат;
- юридичний (правовий) ризик (*legal risk*), який визначається як ризик того, що контракти не матимуть юридичної сили або будуть складені некоректно.

Кожен з вищевказаних ризиків включає велику кількість конкретних ризиків, а саме: ризик операцій – ризик обману, ризик аварій, ризик стихійних лих; кредитний ризик – ризик неповернення основної суми кредиту, ризик позичальника; ринковий ризик – процентний ризик, валютний ризик та ін.

В інших матеріалах Базельського комітету в ряді випадків виділяються додаткові види ризиків, що відображають специфічні цілі відповідних документів, наприклад, ризик введення валютних обмежень, ризик маніпулювання фінансовою інформацією, ризик розкрадання майна та ін. Однак базова класифікація подана на загальному рівні, що визначає її високу універсальність та стабільність. Це зокрема проявилось відсутністю змін при досить суттєвому перегляді рекомендацій Базельського комітету в 2001 році, що відображали ускладнення форм та збільшення масштабів міжнародних фінансових ризиків, нововведення останніх років щодо фінансових інструментів, а також досягнення прогресу в галузі оцінки та контролю ризиків.

Подібного підходу дотримуються провідні іноземні банки, розробники систем аналізу, виміру та управління ризиками, а також банківські спеціалісти пострадянського простору. Проте окремим країнам притаманна своя класифікація ризиків та їх відокремлення.

Специфікою західної класифікації ризиків є то, що в цих країнах існує стійка фінансово-банківська система, а також розвинений фондовий та валютний ринки.

Зокрема, основні принципи ризик-менеджменту для комерційних банків США (*Guiding Principles in Risk Management for U.S. Commercial Banks*) виділяють такі види ризиків [3]:

- стратегічний (*strategic*), який визначається як ризик, що виникає внаслідок рішень, які приймаються чи не приймаються протягом періоду управління діяльністю банку;
- кредитний (*credit*), який виникає із можливості того, що позичальник або партнер не може чи не хоче виконати зобов'язання, які призводить до втрат для банку;
- ринковий (*market*), який визначається як ризик того, що надходження чи капітал банку або спроможність досягти поставлених цілей будуть знаходитися під негативним впливом руху ринкових курсів або цін, таких як ставки відсотків, курси іноземних валют, акцій, кредитних спредів або (чи) товарних цін;

- ліквідності (*liquidity*), який визначається як ризик того, що банк не зможе виконати свої поточні зобов'язання належним чином через неможливість адекватного фінансування чи реалізації активів;
- операційний (*operational*), який визначається як імовірність того, що неадекватність інформаційних систем, технологічні аварії, порушення внутрішнього контролю, обман, непередбачені катастрофи або інші операційні проблеми можуть призвести до втрат або проблем з репутацією;
- правовий (регуляторний) (*compliance/legal/regulatory*), який включає ризик відповідності (*compliance risk*), юридичний (*legal risk*) та регуляторний ризик (*regulatory risk*). Ризик відповідності виникає внаслідок того, що порушення регулюючих законів та правил призводить до прийняття негативних рішень в судових процесах або санкцій, включаючи грошові виплати, що може негативно вплинути на здатність банку досягти поставлених цілей. Юридичний ризик – це ймовірність того, що судові процеси, несприятливі судові рішення або контракти, проти яких не можна висунути претензії в суді, можуть перервати операції або погано вплинути на них чи на стан банку. Регуляторний ризик – це ризик того, що закони чи регулятивні акти зміняться так, що негативно впливатимуть на операційну та ринкову життєздатність банку;
- репутації (*reputation*), який визначається як вплив непередбачуваних інцидентів або реакцій на ініціативи, дії або поточну діяльність банку.

Центральний банк Російської Федерації в [2] пропонує таку класифікацію ризиків:

- кредитний ризик – ризик виникнення у збитків через невиконання, несвоєчасне або неповне виконання боржником фінансових зобов'язань у відповідності до умов договору;
- ризик країни, включаючи ризик непереведення коштів, – ризик виникнення збитків через невиконання іноземними контрагентами зобов'язань внаслідок економічних, політичних, соціальних змін, а також внаслідок того, що валюта грошового зобов'язання може бути недоступною для контрагента через особливості національного законодавства, незалежно від фінансового стану самого контрагента;
- ринковий ризик – ризик виникнення збитків через несприятливі зміни ринкової вартості фінансових інструментів торговельного портфеля та похідних фінансових інструментів, а також курсів іноземних валют та (або) дорогоцінних металів. Ринковий ризик включає фондовий, валютний та процентний ризики;
- ризик ліквідності – ризик виникнення збитків через неспроможність банку забезпечити виконання своїх зобов'язань в повному обсязі;
- операційний ризик – ризик виникнення збитків через невідповідність характеру та масштабам діяльності та (або) вимогам чинного законодавства внутрішніх порядків та процедур проведення банківських операцій та інших угод, їх порушення службовцями та (або) іншими особами внаслідок некомпетентності, ненавмисних або умисних дій чи бездіяльності, невідповідності (недостатності) функціональних можливостей (характеристик) інформаційних, технологічних або інших систем, що використовуються банком, та (або) їх відмови (порушення функціонування), а також в результаті впливу зовнішніх дій;

- правовий ризик – ризик виникнення збитків через невиконання вимог нормативних правових актів та укладених договорів, допущених правових помилок при здійсненні діяльності, недосконалості правової системи, порушення контрагентами нормативних правових актів та умов укладених договорів;
- репутаційний ризик – ризик виникнення збитків через зменшення клієнтів внаслідок формування в суспільстві негативного уявлення про фінансову стійкість банку, якість послуг, що надаються ним, або характер діяльності в цілому;
- стратегічний ризик – ризик виникнення збитків через помилки (недоліки), допущені при прийнятті рішень, що визначають стратегію діяльності та розвитку кредитної установи (банку), тобто стратегічне управління.

Національний банк України пропонує таку класифікацію ризиків [1], зазначаючи, що всі вони є потенційними чи явними ризиками:

- кредитний ризик, що виникає внаслідок неспроможності контрагента банку виконати свої зобов'язання;
- ризик ліквідності, що виникає через нездатність банку швидко закрити розриви своїх позицій за поточними ринковими ставками, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат;
- ризик зміни процентної ставки, що виникає внаслідок несприятливих змін відсоткових ставок;
- ринковий ризик, що виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів, товарів і курсів за тими інструментами, що є в торговому портфелі банку;
- валютний ризик, що виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали;
- операційно-технологічний ризик, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів обробки інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості і безперервності роботи;
- ризик репутації, що виникає через негативне сприйняття іміджу банку клієнтами, контрагентами, власниками або органами нагляду;
- юридичний ризик, що виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятих правил або етичних норм, а також можливість двозначного їх тлумачення;
- стратегічний ризик, що виникає через прийняття неправильних управлінських рішень, неналежну їх реалізацію і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі.

Порівнявши класифікації та визначення видів ризиків, можна зробити висновок, що чим складнішою є множина ризиків комерційного банку, тим менше видів ризиків виділяється у відповідному нормативному документі окремої країни. В Україні в межах мінімального розвитку можливостей хеджування та страхування фінансових ризиків завдання класифікації банківських ризиків повинне бути більш простим. Однак НБУ виділяє 9 видів ризиків, російський Центробанк – 8 видів ризиків, а в США виділяють 7 видів ризиків. Можливо, це пояснюється загальним більш високим ризиком пострадянських країн, що пов'язаний із нерозвиненістю валютного, фондового та

страхового ринку. Ще одним поясненням неспівпадання видів ризиків може бути рівень банківських проблем в цих країнах.

Одразу очевидною стає невідповідність визначення поняття ринкового ризику, яке наводить НБУ. Ми вважаємо, що з точки зору відповідності термінів міжнародній теорії та практиці назва “ринковий ризик” відносно ризику зміни цін на цінні папери є некоректною. Цей ризик повинен називатися “фондовим”.

Також, на наш погляд, в Україні необхідним є об’єднання процентного, валютного та фондового ризиків в ринковий ризик. Це пов’язано з подальшим розвитком фінансової системи, збільшенням масштабів діяльності комерційних банків, виходом їх на міжнародні ринки. В подальшому відокремлення процентного, валютного та фондового ризиків, на наш погляд, може зумовити проблеми щодо цих ризиків для банківського нагляду.

Вважаємо також, що доцільним є застосування класифікації ризиків, яку запропонував Базельський комітет з банківського нагляду. При цьому ми пропонуємо не виділяти окремо ризик репутації і стратегічний ризик тому, що причинами ризику репутації банки вважають непередбачувані інциденти, несприйняття іміджу фінансової установи, формування в суспільстві негативної думки про банк. Проте імідж фінансової установи формується не сам по собі, його формують конкретні особи, наприклад, голова правління, секретар, операціоніст, розробник реклами чи інформаційних систем банку. Непередбачувані інциденти також не трапляються самі по собі. Вони є наслідком певних дій, зокрема персоналу банку. Стратегічний ризик також виникає внаслідок прийняття рішень персоналом банку, зокрема його керівництвом. Отже, стратегічний ризик та ризик репутації можна об’єднати в один вид ризику, який ми пропонуємо назвати ризиком персоналу та операцій. На наш погляд, цей вид ризику найбільший як для банків, так і для підприємств в цілому. Вважаємо також недоцільним відокремлення ризику країни, оскільки невиконання контрагентом своїх зобов’язань це – кредитний ризик.

Висновки. Отже, ми пропонуємо з урахуванням теоретичної обґрунтованості, з одного боку, та можливостей практичного застосування, з іншого, вважати оптимальним підхід, при якому виділяються такі групи ризиків:

- кредитний ризик (або ризик контрагента);
- ризик ліквідності;
- ринковий ризик;
- ризик персоналу та операцій;
- юридичний ризик.

Порівняння підходів окремих країн щодо визначення цих видів ризиків дозволяє нам запропонувати такі визначення окремих видів ризиків.

Кредитний ризик – потенційний або наявний ризик зниження вартості активів та понесення банком збитків, пов’язаний з неможливістю та (або) небажанням контрагента виконувати свої зобов’язання за договором, а також з неефективністю кредитного менеджменту банку.

Ризик ліквідності – потенційний або наявний ризик збитків у зв’язку з тим, що банк не зможе виконати свої зобов’язання належним чином внаслідок ринкової ситуації, яка унеможлиблює адекватне фінансування або реалізацію активів.

Ринковий ризик – потенційний або наявний ризик збитків внаслідок негативного руху ринкових курсів або цін.

Ризик персоналу та операцій – потенційний або наявний ризик понесення банком збитків внаслідок невідповідності характеру та масштабам діяльності кредитної установи та (або) вимогам чинного законодавства внутрішніх порядків і процедур проведення банківських операцій та інших угод, їх порушення службовцями кредитної установи та (або) іншими особами внаслідок некомпетентності, ненавмисних або умисних дій або бездіяльності), невідповідності (недостатності) функціональних можливостей (характеристик) інформаційних, технологічних або інших систем, які застосовуються кредитною установою, та (або) їх відмовою (порушенням функціонування), а також в результаті зовнішнього впливу.

Юридичний ризик – потенційний або наявний ризик збитків внаслідок неспівпадання параметрів юрисдикції контрагентів або можливого двозначного тлумачення законодавства, що може призвести до втрати договорами юридичної сили.

Цим ризикам відповідають організаційні структури багатьох українських банків, що по суті означає визнання їх адекватності потребам бізнесу. Водночас з теоретичної точки зору даний підхід є відображенням комплексу факторів, що включають економічну природу ризиків, форму проявів та можливості оцінки і управління.

Крім того, в останні роки спостерігається тенденція мінімальної уваги до питань класифікації ризиків, що може бути пов'язано із наближенням та змішуванням ризиків, як в результаті комплексного та взаємопов'язаного прояву їх, так за підходами та інструментами управління ними. Створення в сучасних умовах спільних інструментів перерозподілу, хеджування та страхування ризиків призводить до ліквідації відмінностей між окремими видами ризиків.

Список літератури

1. Методичні вказівки з інспектування банків “Система оцінки ризиків”. Постанова Правління НБУ від 15.03.04 № 104.
2. О типичных банковских рисках. Указание Центробанка России № 70-Т от 23.06.2004 // <http://www.cbr.ru>.
3. Guiding Principles in Risk Management for U.S. Commercial Banks. A Report of Subcommittee and Working Group on Risk Management Principles – June 1999 // <http://www.fsround.org>.
4. Risk Management Guidelines for Derivatives // <http://www.bis.org>.